

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О. М. ЗУХБА

ІНСТИТУТ ДОМОГОСПОДАРСТВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Монографія

Донецьк
2014

УДК 330.837
ББК 65.010.11
3 95

Рекомендовано до видання вченою радою ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» (протокол № 8 від 22 листопада 2013 року).

Науковий редактор:

Дементьєв В.В. – доктор екон. наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії та державного управління Донецького національного технічного університету

Рецензенти:

Гудзь П.В. – доктор екон. наук, професор, директор Економіко-гуманітарного інституту, завідувач кафедри менеджменту Запорізького національного економічного університету;

Пилипенко Г.М. – доктор екон. наук, професор кафедри економічної теорії та основ підприємництва ДВНЗ «Національний гірничий університет»;

Антонюк В.П. – доктор екон. наук, професор, головний наук. співробітник відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України

Зухба О.М.

3 95 Інститут домогосподарства в національній економіці / О. М. Зухба : монографія. – Донецьк : Донбас, 2014. – 512 с.

ISBN 978-617-638-283-6

Пропонована монографія – одна з перших наукових праць, у якій на системній основі створено концептуальну модель функціонування домогосподарства в структурі національної економіки. Актуалізуються теоретико-методологічні засади дослідження інституту домогосподарства, визначено його місце у відтворювальній і фінансовій системах національної економіки. Особливе місце в монографії посідає дослідження домогосподарства в інституціональній системі, в тому числі відносин власності і неформальних інститутів. На основі аналізу функціонування домогосподарства в різних економічних системах запропоновано напрямки розвитку домогосподарства в контексті управління національною економікою.

Для викладачів, науковців та аспірантів, а також для всіх тих, хто цікавиться проблемами функціонування домогосподарства та ефективної взаємодії економічних суб'єктів.

УДК 330.837
ББК 65.010.11

ISBN 978-617-638-283-6

© О.М. Зухба, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОМОГОСПОДАРСТВА	10
1.1 Еволюція поглядів на домогосподарство і його роль в економічній структурі суспільства	10
1.2 Архітектура домогосподарства: структурно-логічний підхід дослідження	39
1.3 Інституціонально-суб'єктний аспект дослідження сутності домогосподарства	65
1.4 Життєвий цикл та чинники розвитку домогосподарства з позиції його динаміки	87
2 ДОМОГОСПОДАРСТВО У ВІДТВОРЮВАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	102
2.1 Домогосподарство у відтворювальному процесі: міжнародні порівняння і специфіка функціонування	102
2.2 Домогосподарство як суб'єкт процесу споживання	121
2.3 Домогосподарство в системі суспільного виробництва	144
2.4 Домогосподарство в обмінній діяльності	162
2.5 Домогосподарство в системі відносин розподілу	175
3 ДОМОГОСПОДАРСТВО ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	205
3.1 Домогосподарство в системі фінансових відносин	205
3.2 Функціонування домогосподарства на фінансових ринках	235
3.3 Домогосподарство в системі національних рахунків	251
4 ДОМОГОСПОДАРСТВО В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	269
4.1 Концептуальна модель функціонування домогосподарства в інституціональному середовищі	269
4.2 Домогосподарство в ієрархії відносин власності	295
4.3 Неформальні інститути і домогосподарство: діалектика взаємодії	314
4.4 Інституціональні механізми реалізації інтересів домогосподарства	328

5	ДОМОГОСПОДАРСТВО В РІЗНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ	340
5.1	Інститут домогосподарства у ринковій і неринковій моделях управління національної економіки	340
5.2	Домогосподарство в мінливому інституціональному середовищі	360
	ВИСНОВКИ	383
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	391
	ДОДАТКИ	460

ВСТУП

Серед економічних суб'єктів національної економіки домогосподарство є ключовим учасником економічних процесів. Тому вивчення потенціалу і стимулювання діяльності сектора домогосподарств стає важливою умовою динамічного розвитку національного господарства.

Незважаючи на те, що над проблемами родини і домогосподарства працювало чимало економістів, соціологів, політологів та науковців інших напрямів, багато аспектів життєдіяльності домогосподарства залишилися недостатньо розкритими, в тому числі принципи функціонування у відтворювальній системі, поведінка домогосподарств в ринковому середовищі, механізми прийняття рішень на фінансових ринках, ринках споживчих товарів і послуг, ринках праці, капіталу, нерухомості та інших ресурсів. Поза увагою дослідження залишилося місце домогосподарства в інституціональній системі національної економіки, його взаємозв'язки з іншими суспільними інститутами – права, власності, традиції, моралі, етики, довіри, демократії, лобізму.

Питання дослідження домогосподарства є особливо актуальним для економіки України, яка зіткнулася з великими труднощами проведення економічних реформ без урахування особливостей поведінки українських домогосподарств в перехідних умовах. На відміну від східноєвропейських постсоціалістичних країн, які здійснили ринкові перетворення, на динаміку українського суспільства суттєво впливає існуючий сімейно-клановий механізм управління національною економікою, породжуючи тінізацію, лобізм, корупцію та криміналізацію суспільного розвитку, диференціацію населення за рівнем доходів, нагнітання соціального напруження.

Тривалого часу економісти обминали стороною теорію домогосподарства при вивченні різних аспектів ринкової економіки, вважаючи це явище відомим, яке не заслуговує глибокого теоретичного аналізу. Проте домогосподарства відіграють аж ніяк не пасивну роль у національній економіці. Домогосподарства посідають ключове місце серед суб'єктів ринкової економіки. Вони не приречені на те, щоб лише адаптуватися до мінливих історичних умов, укладу життя, існуючого соціального порядку.

Активна роль домогосподарств у національній економіці визначається тим, що, по-перше, вони опосередковують майже всі со-

ціально-економічні відносини, є носіями кінцевих інтересів розвитку суспільства; по-друге, домогосподарства виступають важливим чинником перерозподілу доходів, а відповідно, і платоспроможного попиту; по-третє, вони виступають як базові споживачі на товарному ринку; по-четверте, сектор домогосподарства є фактичним монополістом на ринку праці, формуючи її пропозицію, є важливим джерелом накопичення капіталу, а відповідно, є необхідною умовою технічного прогресу. І нарешті, головне: домогосподарства є господарюючим суб'єктом, основною функцією якого є створення ефективних економічних умов відтворення і розвитку людини, провідної мети суспільного прогресу. Для реалізації цієї мети домогосподарства вступають у відносини з іншими економічними суб'єктами, є кінцевими замовниками суспільного продукту, який пропонує держава. Саме тому інтереси домогосподарств мають бути в центрі уваги науковців і політиків.

Однак, не зважаючи на провідну роль домогосподарства в національній економіці, наукові розробки концентруються насамперед на проблемах матеріального добробуту населення. Роль домогосподарства в сучасній ринковій економіці зводиться до вторинної, похідної, як джерела ресурсів для «головних» суб'єктів – фірм і держави.

Очевидно, що сучасний етап розвитку економічної науки потребує комплексного наукового осмислення феномена домогосподарства як органічної складової національної економіки, яке і є метою даної монографії.

Структура монографії детермінована логікою та результатами проведеного дослідження.

У першому розділі проведено аналіз теоретико-методологічних основ дослідження домогосподарства як економічного суб'єкту, організації та інституту національної економіки. Показана еволюція наукових поглядів на домогосподарство від економічної думки стародавнього світу до сучасності, зміна його ролі в економічній структурі суспільства. Наукова спадщина таких економістів і соціологів класичного й неокласичного напрямів, як Т. Мальтус, А. Сміт, К. Поланьї, П. Сорокін, Дж. Б. Кларк, а також роботи представників марксизму, соціальної філософії, авторів концепції нової економіки домогосподарства Дж. Мінсера, Р. Евенсона, Т. Скитовскі, Г. Беккера, Дж. Колдвелла та ін. допомогли сформулювати основні методологічні підходи до вивчення домо-

господарства. В працях представників інституціонального й неоінституціонального напрямку (Т. Веблена, Дж. Гелбрейта, Е. Гідденса, Р. Поллака, Дж. Ходсона, О. Олійника та ін.) запропоновано для аналізу економічних суб'єктів застосовувати чинники позаекономічного характеру, що дозволило використати їхній науковий інструментарій для дослідження домогосподарства як складової інституціональної системи. Значний внесок у теорію домогосподарства зробили сучасні вітчизняні й зарубіжні науковці: Ю. Артамонова, Т. Артемова, С. Барсукова, С. Білозеров, Є. Болотіна, Ю. Васильчук, М. Ватаманюк, О. Гаршина, Є. Дуракова, Т. Заславська, І. Калабіхіна, Т. Кізіма, Л. Лавриненко, М. Литвак, Є. Лібанова, В. Радаєв, Є. Тюгашев, С. Тютюнникова, О. Шаститко, Є. Шубна та ін.

Побудована структурно-логічна модель організації домогосподарства дозволила комплексно дослідити поняття й ознаки домогосподарства, його структуру, організаційні форми, визначити інституціональні та економічні межі його розмірів, запропонувати класифікацію і типи організації. Аналіз у статистичній та динамічній формі домогосподарства на основі системно-еволюційного підходу дозволив вивчити його функціонування на різних рівнях прояву і зробити висновок, що домогосподарство як організація є зовнішньою формою прояву його інституціональної сутності та умовою його діяльності як економічного суб'єкта.

У другому розділі монографії доведено, що у відтворювальному процесі домогосподарство посідає особливе місце, яке визначається цільовою місією домогосподарства – створення економічних умов (добробуту) відтворення людини. Реалізації цієї провідної настанови підпорядкована діяльність домогосподарства в усіх сферах суспільного відтворення (споживанні, виробництві, обміні, перерозподілі). Аналіз параметрів функціональних моделей діяльності домогосподарства на різних етапах процесу суспільного відтворення дозволив дослідити її суб'єкти й об'єкти, інституціональне середовище, ресурси, чинники, технології та соціально-економічні результати.

У третьому розділі досліджено діяльність домогосподарства у фінансовій системі національної економіки. Доведено, що фінансова діяльність домогосподарства здійснюється з використанням широкого спектра фінансових інструментів та інститутів під впливом інституціонального середовища (норм, правил, законодавства), яке

трансформується відповідно до загального тренду розвитку національної економіки. Звертаємо увагу читачів, що облік економічної діяльності домогосподарства на макrorівні має певні методологічні та організаційні обмеження і тому не завжди адекватно віддзеркалює її соціально-економічні результати.

Четвертий розділ присвячений обґрунтуванню концептуальної моделі функціонування домогосподарства в інституціональній системі національної економіки. В цьому розділі запропоновано авторське бачення механізму формування національної інституціональної системи. Доведено, що домогосподарство посідає особливе (системоутворююче) місце в системі суспільних інститутів. Інституціональна система постає як результат реалізації оптимального економічного вибору домогосподарства, яке за економічними мотивами (зниження ризиків, оптимізації витрат та ін.) виводить частину власних функцій за межі домогосподарства, делегуючи їх виконання іншим інститутам (державі, фірмам, закладам освіти, охорони здоров'я, страховим, кредитним організаціям тощо). Показано, що виконання окремих функцій призводить до появи агентських конфліктів (конфліктів інтересів) між різними домогосподарствами. Для ефективного вирішення протиріч домогосподарства укладають угоди (контракти, правила дії), а формальні суспільні інститути використовують як гарантії їх виконання. Крім того, для захисту власних інтересів домогосподарства використовують різноманітні неформальні інститути (етичні, ментальні, звички, традиції, довіру тощо) та складні інституціональні механізми (демократію, лобізм, корупцію та ін.).

Проведене дослідження спрямовано насамперед на вивчення загальних умов функціонування домогосподарства, але в різних типах економічного порядку його діяльність має специфічні риси. Тому п'ятий розділ монографії присвячено визначенню таких особливостей. Домогосподарство, використовуючи інституціональні механізми командної та ринкової системи, пропонує власні організаційні механізми досягнення цілей, так звані сімейно-клановий устрій управління національною економікою. Його використання має особливі риси в умовах мінливого інституціонального середовища перехідного періоду. Сучасна економічна система, яка характеризується феноменами глобалізації та становлення постіндустріального способу виробництва, також визначає зміну змісту і форми функціонування домогосподарств. Відтак, врахування особливос-

тей діяльності домогосподарств має бути основою розвитку управління національною економікою.

Дослідження зазначених вище аспектів дало можливість зробити висновки про необхідність і напрямки подальшого удосконалення механізмів і методів управління сектором домогосподарства як складової національної економіки.

* * *

З великою шаною висловлюю щиро вдячність своєму науковому консультантові, доктору економічних наук, професору Дементьеву В'ячеславу Валентиновичу, завдяки якому змогла знайти ключові підходи до вибраної теми, здійснити цілісне наукове дослідження, а також моїм колегам, які сприяли появі цієї праці. Особлива подяка професору кафедри економічної теорії ДонНТУ, доктору економічних наук Тарасенко Галині Дем'янівні, яка протягом усього дослідження спрямовувала його у потрібне русло.

Висловлюю щиро подяку рецензентам доктору економічних наук, професору Антонюк В.П., доктору економічних наук, професору Гудзю П.В., доктору економічних наук, професору Пилипенко Г.М. за слушні зауваження і конструктивні пропозиції. Я вдячна також моїй родині за постійну підтримку, розуміння й активну допомогу в роботі над книгою.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ДОМОГОСПОДАРСТВА

1.1. Еволюція поглядів на інститут домогосподарства і його роль в економічній структурі суспільства

В економічно розвинених країнах світу сукупність домогосподарств є принципово важливою складовою національної економічної системи, одним з основних суб'єктів економіки, який представляє інтереси всього населення і враховується у всіх процесах макрорегулювання та статистичної звітності. Як правило, в сучасній економічній літературі домогосподарство вважають постачальником економічних ресурсів і основною споживчою одиницею [380;506;530]. Доходи домогосподарств від продажу ресурсів використовуються для задоволення потреб з орієнтацією на максимізацію корисності. В сучасній економічній теорії положення та життєдіяльність домогосподарств доцільно розглядати і з позиції забезпечення виживання в ситуації економічної кризи, і з позиції їх існування в умовах ринку взагалі. Без такого аналізу не можна зрозуміти всієї складності процесів, пов'язаних із функціонуванням домогосподарств.

Категорія домогосподарства формувалася в економічному світогляді чимало століть [252]. Еволюція поглядів на роль і значення цього інституту в значній мірі визначалася рівнем розвитку економічної системи і зрілістю наукових шкіл. В Україні, як складовій Радянського Союзу, у зв'язку з відсутністю інституту приватної власності на засоби виробництва, економічна роль сім'ї була обмежена в основному споживчими функціями, а домогосподарство не мало можливості конституюватися як її економічний суб'єкт. В економічній теорії в радянські часи проблеми сім'ї і домогосподарства розглядалися урізано і принципово відмінно від того, що представлено в сучасній світовій економічній науці. Перехід країни до організації господарства на ринкових принципах з перспективою загального цивілізаційного розвитку обумовлює об'єктивну необхідність зміни економічної ролі сім'ї і формування домогосподарства як найважливішого економічного суб'єкта в кругообігу ресурсів, товарів і послуг. Тому дослідження умов функціонування домогосподарства не може будуватися без урахування історичного досвіду пізнання цього інституту.

У зв'язку з тим, що домашнє господарство за всіх часів виступало найважливішим учасником економічних відносин суспільства, його вивчення викликало інтерес у представників різних напрямів економічної думки. Ідеї стародавніх вчених і влади знаходили своє закріплення у релігійних та наукових трактатах; уложеннях юридичних законів, нормах повсякденного життя. Такі дослідження були несистематизованими, мали донауковий характер, але саме вони заклали ідеологічні та ідейні основи сучасних економічних знань.

Общинний характер об'єднання людей стародавнього світу вплинув на їхні уявлення про принципи господарювання. У таких суспільствах господарювання було орієнтоване на самозабезпечення, причому кожна родина діяла самостійно і на натуральній основі. Міжродинні зв'язки будувалися на засадах взаємодопомоги. Як доводять дослідження антропологів, навіть у скрутних умовах на межі виживання члени таких суспільств не помирилися з голоду. Не зважаючи на те, що наукова думка ще не виокремлювала домогосподарство, саме воно було головним об'єктом її дослідження.

Характерною рисою економічної думки Давнього Сходу був її державно-нормативний характер, нерідко вона мала догматичний і бездоказовий характер. Проте давньосхідна економічна думка широко трактувала актуальні питання свого часу і, без сумніву, відіграла активну роль в історичних подіях. У цілому вона була спрямована на вирішення проблем організації державного господарства і управління ним, на визначення межі втручання держави в економічне життя, на економічну доцільність державних монополій, регулювання торгівлі, визначення переваг натурального чи товарного господарства, напрямків їх розвитку, на взаємини рабства і общини, протиріччя між ними. Наукові проблеми давньосхідної економічної думки безпосередньо пов'язані з проблемами економіки сім'ї і домогосподарства, хоча як окрема категорія домогосподарство не виділялося. Слід зазначити помітні успіхи давньосхідної думки в становленні і конкретних економічних дисциплін, таких як облік і аналіз господарської діяльності, статистика, аграрна наука, управління, в основі яких лежали економічні потреби управління «малою економікою» [500].

В історії економічного дослідження інституту домогосподарства викликає інтерес така пам'ятка давньосхідної економічної думки, як кодекс законів царя Хамурапі (XVIII ст. до н.е.), основною темою якого є створення умов, за яких «сильний не гнобив би слаб-

кого» [645; с.31-34]. Це один з перших відомих прикладів спроби управління країною, у тому числі і економічним життям окремих господарств (домашніх економік) за допомогою інституціональної системи правових норм.

Найбільш зрілою в історії Давнього Сходу була економічна думка Давнього Китаю, зокрема колективний трактат «Гуань-цзи» (IV ст н.е.), в якому розроблено систему державного регулювання, механізм стабілізації економіки (регулювання цін, створення державних запасів хліба, введення пільгових «засобів землеробів», заміна прямих податків непрямими та ін.). Трактат прямо пов'язаний з розумінням важливості добробуту окремих сімей і родів [663].

Визначення економічної ролі окремих господарюючих суб'єктів, якими в умовах дотоварної економіки були домогосподарства (у сучасній термінології), отримало подальший розвиток у період античності. У античних суспільствах формування класів було обумовлене розвитком відносин власності окремих сімей на засоби виробництва та рабів. Роль пануючого класу в суспільній організації праці була вторинною по відношенню до засобів і умов виробництва. Головною продуктивною силою виступали раби. У ході боротьби дрібних вільних виробників з родовою знаттю виник античний поліс, своєрідне місто-держава, основою якого була міська землевласницька община. Власне, дослідження економічних засад його функціонування можна трактувати як вивчення проблем домогосподарування.

Проблеми античної економічної думки зводилися до наступного: співвідношення натурального і товарного господарств; рабство і його ефективне використання (питання організації приватного рабовласницького господарства й управління ним); проблема збереження рівності між громадянами, оскільки в умовах майнової нерівності й рабства постійно відтворювалося протиріччя між багатими й бідними; проблема розвитку міст, зростання промисловості і торгівлі, на цій основі міжнародна експансія; розробка проблеми вартості, грошей, відсотка, ренти, прибутку й інше. Античний світогляд зароджувався в період панування общинно-родового устрою, заснованого на праці всієї родової общини. Розподіл і споживання продуктів праці також були колективними. Відповідно і навколишній світ пояснювався виходячи з родинних і родових стосунків. Характерною в цьому сенсі є система суспільних відносин, віддзеркалена в античних міфах і казках [405].

У центрі наукового дослідження давньогрецьких філософів стояли моральні, правові та релігійні основи діяльності інституту сучасного для них домогосподарства. Для громадянина Греції V століття до нашої ери основою життя були закони власної держави. У чинному законодавстві та суспільній свідомості зростає роль окремої людини, діяльної, ініціативної і досвідченої. Сократ (469 - 399 рр. до н. е.) першим спробував висунути антропологічне пояснення складності внутрішнього життя людини [405; с.350-352]. Не боги, а людська особа стає мірою всіх речей і вінцем природи. В центрі сократівської філософії моралі постають проблеми добра і зла, життя і смерті, свободи і відповідальності, особи і суспільства, стосунки між членами сім'ї тощо. Фактично вже на цьому етапі була зроблена спроба сформувати ідеальну модель інституту домогосподарства, хоча вона ще і не була оформлена категоріально.

Перші прояви економічної думки епохи становлення рабовласництва містяться в поемах Гомера «Іліада» і «Одіссея», які є справжньою енциклопедією світогляду древніх греків X - VIII ст. до н.е. [145;146] Цей період характеризувався розпадом родового устрою і початком розвитку рабовласництва. У поемах розглядаються взаємовідносини натурального і товарного господарства, засуджуються підступи купців-іноземців, що замахуються на натуральне господарство, сільське господарство вважається плідним заняттям, гідним вільних людей. Багатство трактується автором в натурально-господарському сенсі, як накопичення хліба, худоби, металу, запасів різного роду. І хоча домогосподарство і тут ще не визначено як окрема економічна категорія, очевидне визнання його ролі в економічному житті суспільства.

Якщо гомерівський епос відображав процес формування класового суспільства переважно з погляду аристократії, то Гесіод оцінював цей же процес з погляду народних мас, насамперед селянства. Як видно з твору «Труди і дні» (VIII - VII ст. до н.е.), він вважав працю почесною справою [139, с. 12-19]. У творах Гесіода відображалися сучасні йому погляди на економічні підвалини домогосподарування. Селянські мотиви економічної думки Гесіода та її обмеженість знайшли свій подальший розвиток у домостроївських порадах: рекомендації «системи двох дітей», у якій багато століть потому селяни буржуазної Франції шукатимуть поради для своїх парцел щодо обзаведення господарством: спорудження будинку, придбання вола, інвентарю, рабів.

Ксенофонт (430-354 до н.е.) розмірковував про виховання, устрій держави, давав поради з раціонального ведення домашнього господарства [336;338]. Домоведення він визначав як науку, за допомогою якої люди можуть збагачувати господарство, а під терміном «господарство» розумів усе без винятку майно, що корисне їм у житті й усе, чим людина може користуватися. Він повторив думку Сократа про те, що домашнє господарство, як і управління державою, повинно входити в програму філософської освіти. У «Домострої» [337] Ксенофонт висловлював думки, які актуальні й до цього дня: поряд з банальними порадами, що хліб треба зберігати у сухому місці, а вино – у прохолодному, Ксенофонт радив плаття та взуття працівникам купувати не одної якості, щоб можна було доброму працівникові дати ті, що кращі, а поганому – гірші. Це повністю збігається з сучасними рекомендаціями матеріального стимулювання праці.

Загострення економічної ситуації привело до появи реформаторів, які шукали вихід з положення, що склалося. Так, реформи Солона (594 р. до н.е.), спрямовані на подолання гострих суперечностей рабовласницького суспільства, сприяючи ліквідації пережитків родового ладу, панування родової аристократії, розвитку товарно-грошових відносин [678]. Його реформи поривають з натурально-господарською концепцією домашнього господарювання, примиряючись із зростанням міст, розширенням промисловості й торгівлі, в міській торгівлі бачиться нове джерело доходів. Змінюється і розуміння ролі домогосподарства. У реформах Солона передбачаються активні заходи щодо полегшення товарообігу, знімаються деякі обмеження з передачі власності, з метою зростання промисловості, використовуються заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації майстрів. З метою зміцнення позицій городян була введена заборона на експорт сільськогосподарської продукції. Для порятунку соціальних резервів рабовласництва серед вільного населення, необхідного для придушення рабів і зміцнення держави, була проведена корінна реформа боргового права. Касації боргів, ліквідація боргової кабали і заборона її в майбутньому доповнювалися в реформах Солона встановленням максимальної норми для землеволодіння, що повинно було стримувати процес обезземелення селян, заходами, спрямованими на підтримку селянських господарств, розширення площі агрикультури та її інтенсифікацію. Основною метою реформ Пісистрата був захист домашніх економік

від свавілля аристократів і держави. Це вже було передвісником виділення домогосподарства в окрему економічну категорію.

Розуміючи сутність цього економічного явища, Ксенофонт придумав слово «економія» («ойкос» - дім, «номос» - правило, закон). Колись воно означало «мистецтво управляти домашнім господарством». Розвиваючи його погляди, Аристотель утворив слово «політика» - наука про державний устрій і розмежував поняття «економії» як мистецтво домогосподарювання та «хрематистику» як мистецтво накопичення грошей. Як зауважив К. Поланьї [114;116;141], Аристотель під хрематистикою розумів уміння домогосподаря забезпечувати себе предметами необхідності. Хрематистика доповнює економію як мистецтво використання та розпорядження майном. У свою чергу хрематистика Аристотеля у відповідності з цілями використання в господарюванні поділялась на два види: один забезпечував запаси, потрібні для домогосподарювання (економії), інший – для накопичення понад такі потреби. Країна уявлялася економістам-філософам великим загальним домом, государ-хазяїном, населення - прислугою. Економкою мав бути міністр фінансів [20].

Слід визначити методологічні відмінності сучасної та давньої економічної науки. Так, уявлення античних авторів про економіку як єдність родинно-побутових, організаційних та виробничих явищ не співпадають з сучасними. Сфера застосування принципу розумності, раціональності господарювання та його роль у стародавньому світі суттєво відрізняється від сучасних уявлень. Для античних авторів ця сфера мала стосуватися саме домашнього господарства, в той час як для сучасних дослідників йдеться про поведінку суб'єктів на ринку. Об'єктом раціоналізації діяльності для античних авторів була якість виконання окремих функцій, з погляду авторів сучасності – розмір особистого доходу та абстрактної корисності. Суттєво змінилося й місце критерію раціоналізації господарювання з обмеженого сферою домашнього господарства до системоутворюючого в сучасній системі наукових поглядів.

Сучасний світогляд передбачає раціональність поведінки людини на основі вільного вибору з альтернативних варіантів для реалізації особистих інтересів свого домогосподарства. Для античної людини розумною, раціональною була така поведінка, яка визнавалася громадянами того суспільства. В сучасному розумінні раціо-

Наукове видання

Зухба Олена Миколаївна

ІНСТИТУТ ДОМОГОСПОДАРСТВА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Монографія

українською мовою

Здано до набору 24.02.2014 р. Підписано до друку 18.06.2014 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк: ризографія. Ум. друк. арк. 32,0. Обл.-вид. арк. 29,7.
Тираж 300 прим. Зам. № 14061801.

Видавництво: ДП «Ордена «Знак Пошани»
всеукраїнське державне багатопрофільне видавництво «Донбас»,
вул. Лагутенка, буд. 4, м. Донецьк, Донецька обл., Україна, 83086.
Свідцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 4492 від 25.02.2013р.

Надруковано: ТОВ «Донпринт»,
б. Шевченко, 25, Донецька обл., Україна, 83017